

Integralni humanizam

U povodu objavljivanja knjige *Cjeloviti humanizam* KS 1989.

Mirko ĐORĐEVIĆ

1. U svojoj knjizi posvećenoj historiji zapadne misli *Izvori današnjega svijeta* Krejn Brinton određuje zaista visoko mesto francuskom misliocu Žaku Maritenu. »U pojavi Maritenovoj — kaže on — katolicizam je pokazao da još može da daje svetu misaone, prefinjene, ortodoksne, ali dogmatski nezarobljene politikologe i moraliste.«¹ I zaista, mislilac čijim se nekim idejama ovde bavimo takvo mesto zapravo i zaslužuje — on je istaknuti *tomista* ili, kako se još češće kaže, *neotomista*. Istini za volju, sam Mariten ne pristaje na sve ove odrednice, on je sasvim precizan: »Ja nisam *neo + tomista*, kad se sve pogleda, želeo bih biti *paleo + tomista*.« Svojim duhovnim naporom on uistinu »miri Milost i prirodu, veru i razum, teologiju i filozofiju.« Okrenut realnosti višeg reda, onoj prvotnoj iz koje druge realnosti proističu, on je nikada ne svodi na »materijalnost« — i od *Sna Dekartovog* iz godine 1933. do, recimo, *Hrišćanske filozofije* iz godine 1935. on se kreće po crti jednog duhovnog nemira koji u sebi spaja srednjevekovnu žudnju za Bogom sa modernom radoznalošću čovekovog duha. Uostalom, ma kako ga određivali, da li kao doktrinarnog tomistu ili mislioca koji sebe ne opterećuje dogmama, Mariten zrači svježinom jedne *angažovane* misli, *angažovane* naravno u najboljem smislu te reči. Nesvakidašnja snaga spekulacije, crpljena neposredno iz svetoga Tome, kod njega se spaja sa permanentnim svedočenjem trajnih istina naše, hrišćanske vere.

Upravo u ovom delu, u sistematičnom spisu *Cjeloviti humanizam* mi nalazimo bit njegove misli, a ono, nastalo godine 1936. obeležava i vreme jednog susreta — susreta s N. A. Berdjajevom i krugom oko časopisa *Espirit* — što nas i navodi da neke njihove ideje usporedimo, posebno one koje su poredili i sami, i u ličnim susretima i u svojim spisima. Mariten je, kazao Berdjajev, »prvi *neotomizam* u kulturu«. To govori mislilac formiran na vrelima nemačke filozofije nekom ko se — ko što znamo — formirao na tomizmu, ali njih spaja potraga za duhovnošću. Onoliko koliko jedan Mariten iskoračuje iz tradicionalne latinske kulture toliko Berdjajev smelo zakoračuje u tu istu kulturu, pa su, prema tome, razlike u duhovnom poreklu nešto što im nimalo nije smetalo. U svakom slučaju, tu se spajaju moć zapadne spekulacije i blistava »igra uma« sa nekom egzistencijalnom žudnjom za novim odgovorima pred novim znacima u vremenu.

1 O tome u delu njegovom *The shaping of modern thought*, navedeno prema italijanskom izdanju, Edizioni Aurora, Roma, 1971, str. 370.

Da bismo to potkrepili, poslužićemo se primerom, primerom tumačenja pojma *novo srednjevekovlje*, koji je u ovom spisu Maritena osnovna nit njegovih razmišljanja.²

Iz duha renesanse rađa se — slažu se Berdjajev i Mariten — dvosmislena kultura, »hrišćansko-paganska«, hibridna, utemeljena u biti na herojskom humanizmu, ali u nečem — opet bitnom — manjkava. Taj hibridni humanizam čoveka je odvojio od Boga, odvojio ga je od ontološkog korena bića, on je sav sadržao klicu svih kasnijih i smelih puteva i čudnih stranputica — iz njega se rađaju svi moderni tokovi tragični u svojoj protivurečnosti. Preko evropskog racionalizma, koji je sušio ljudsku misao i ljudsku dušu — još je Spinoza mnogo vremena pre Ničea »ubio Boga« — do Prosvećenosti i velike francuske revolucije trajao je smer kojim se stiglo do kapitalizma i socijalizma, pa još kasnije — bliže vremenu našem — do ateističkog komunizma, koji je završio u ruskom komunizmu ili boljševizmu. Tako se okončava — ako se uopšte okončao — paradoks renesanse i njenog hibridnog humanizma, tako se čovek odvajao od svoga korena i zaboravljao opomenu sadržanu u onim čuvenim rečima — *Zemlja se okreće, ali krst stoji!*

Naravno, Mariten je dobro znao da su istorijski procesi ireverzibilni, on nije ni očekivao povratak srednjem veku u onom smislu kako se taj pojam čak i danas često upotrebljava. Razorivši tu srednjevekovnu celovitu sliku sveta, otvorivši herojske perspektive, humanizam je proizveo i svoju sopstvenu krizu. Pokazalo se da je uništen lik čoveka kao »podobija Božjega« početak zla, pokazalo se da je čovek nedovoljan sebi i upravo se iz te nedovoljnosti radalo sve što će moderna literatura označiti kao mučninu i stanje apsurdna. Tu se, dakle, u kriznom momentu evropskog humanizma otvorio prolog velike drame ateizacije u modernim vremenima.

U toj drami ateizacije, ili u razvojnom putu evropskog humanizma, Žak Mariten razlikuje, naravno, više činova; o njima ćemo nešto kazati, barem onoliko koliko je potrebno u jednom *osvrtu* na njegovo delo *Cjeloviti humanizam*, koje sada imamo i na našem jeziku.

Ako je renesansa bila prolog drame, građansko je društvo njen prvi čin. Marksov hod po tragu Utopije nije doveo do uspokojavajućih rezultata, bez obzira na onu svoju judejsko-hrišćansku i mesijansku shemu koja je obećavala »novog čoveka«, a Niče se može posmatrati barem kao pretposljednji čin pomenute drame ateizacije ili krize humanizma.

Po sebi se razume da Mariten nije ni prvi ni jedini koji je probleme krize evropskog humanizma tako otvarao, ali se ipak mora priznati da je on — uz Berdjajeva — jedan od onih koji su ubedljivo pokazali da je, recimo sveti Toma »naš savremenik« i da su istine dane nam u Jevandelju neotklo-njive odnosno, upravo nam se takvima pokazuju kada ih pokušamo otkloniti.

² Reč je o spisu *Kraj Renesanse*, iz 1919, koji je kod nas gotovo nepoznat, za razliku od spisa *Novo srednjevekovlje*, iz 1924, koji je poznat i prevoden. U spisu *Kraj Renesanse* kazane su i najbitnije ideje, one koje njega i Maritena povezuju do te mere da se dugo vremena govorilo o Berdjajevljevu uticaju na delo Žaka Maritena.

2. Ako smo se makar u bitnom približili Maritenovom viđenju krize humanizma, osvrnućemo se i na problem *integralnog humanizma* koji nam njegova studija već naslovom svojim nudi. Naslonjen na vrela izvornog tomizma, ali jednako okrenut i modernim vremenima, taj se mislilac suvereno kreće od spekulacije do onog što se čita u egzistencijalnom — u svakodnevi.

Integralni se humanizam ne svodi na građanski humanizam onog doba slobode i inicijative, jer u tom građanskom, »kapitalističkom« društvu visoko na lestvici stoje i laž ideologije, i hipokrizija i lažnoherojska slika o čoveku. Moderno građansko društvo formira jednodimenzionalnog čoveka, nezasitnog potrošača, koji jedino nije gladan duhovnih vrednosti. Taj se čovek anksiozno okreće sebi i što se pomnije frejdistički »analizira«, sve više oseća ono što je sam Freud nazvao »nelagodnošću u civilizaciji« — što će, prema Maritenovu mišljenju biti još jedan dokaz integralne krize humanizma. Jer integralni se humanizam ne temelji na građaninu već na ličnosti, na — osobi i osobnosti. Osoba, ličnost ljudska, nije dakle ni individualnost-individua kao sociologijska kategorija, već to što je — osoba, ličnost, jedinka u mnoštvu koju Bog neposredno vidi, obraća joj se i poznaje je, kao što i ona svoga Boga poznaje i obraća mu se sa »Ti« kao nekom iz koga izvire i u koga uvire.

Integralni humanizam jednako tako stoji i u odnosu na druge kategorije s kojima se inače dovodi u vezu, na koje se on pogrešno i svodi. Integralni humanizam je svestan rasnog, ali ga nadilazi i postulira jevandeosku istinu da su svi ljudi »deca Božja«; on nadilazi i klasno, svestan da su klase i klasna borba činjenice ljudske istorije, ali zna da se ogoljeni i apsolutizovani principi klasne borbe završavaju varvarstvom koje čoveka vraća — prema rečima Solženjicinovim — u stanje života u nekadanjim pećinama. Isto tako, integralni humanizam nadilazi i nacionalno, svestan da je *filetizam* zanemarivanje istine o nedeljivosti vere i njenom jedinstvu, a *filetizam* je zastranjivanje koje naš *Pravoslavni katihizam* označava kao jeres i greh. Ne može se — prema Maritenu — integralni humanizam svesti ni na usko konfesionalno jer su konfesionalne razlike istorijski uslovljene i u biti sekundarne.

Označivši ovako šta sve integralni humanizam nije, Mariten se opet vraća činovima i međučinovima drame krize evropskog humanizma: reformacija je svojim pesimizmom predimenzionirala danost prvobitnoga greha, a renesansa je ponudila jednodimenzionalnog, herojskog čoveka. Nevolja humanizma nije u tome što je humanizam, »već u tom što je antropocentičan«. Kada Bog postane *ideja*, više nema ni čoveka ni Boga.

U Maritenovu delu posebno su vredne analize posvećene istorijskim rezultatima humanizma — to je onaj deo pomenute drame koji mi sada proživljavamo. U tom smislu on ateistički humanizam shvaća kao poslednji čin velike drame. Tek s ateističkim komunizmom — dakle, ne sa jevandeoskim, utopijskim, pa ni ranim komunizmom kao idejom — dostiže se vrhunac drame, a on se najbolje ogleda u ruskom komunizmu ili boljševizmu. Upravo su tu Maritenova promišljanja bliska Berdjajevljevim i uputna za razumevanje današnjeg međučina drame ateizacije ili krize humanizma. Naime, u totalitarnim sistemima XX veka — onima koji i

danas traju — humanizam nije samo *ideja* već *moć* koja raspolaže usavršenim sistemom sredstava. U tom smislu neke Maritenove primere nije moguće ni u ovako kratku osvrtu zaobići. »Komunistička je partija — kaže Mariten — vrsta svjetovnog ateističkog reda.«³

Ako se renesansni humanizam morao živeti do kraja da bi se pokazala njegova nerazrešiva protivurečnost, da bi se otkrila sva dubina krize njegove, da li se — pita se Žak Mariten — i ateistički humanizam, u boljševičkom vidu recimo, mora živeti do kraja, odnosno, nije li pred nama kraj drame: »Svako posvemašnje ateističko iskustvo — naglašava on — ako je svjesno i strogo proživljeno, dovodi na koncu do duševnog rastrojstva.«

Ovde se upravo Žak Mariten i N. A. Berdjajev u pravom smislu sreću, tu se upravo Mariten vraća Solovjovu, Dostojevskom i drugim misliocima i piscima s pravoslavnoga Istoka.

U svakom slučaju, prema Maritenu, ateistički je humanizam nešto o čemu valja dobro razmisliti; on je tu kao opomena, ali i kao nada da će se čovek s tog ruba okrenuti i vratiti se zavetima istine Jevandelja. Njegov je zaključak sasvim jasan — integralni humanizam nije uopšte humanizam ako nije *teocentičan*.

3. Ono što nam Mariten nudi svojim promišljanjem problema integralnog humanizma nije, naravno, samo plod spekulacije koja ostaje u svom krugu, to je najpre opomena da se humanizam mora realizovati kao duhovna revolucija. »Društvena će revolucija biti moralna ili je neće ni biti« kaže Šarl Pegi, mislilac po mnogo čemu blizak Žaku Maritenu. Ona, ta revolucija, mora biti življena pod učiteljstvom hrišćanske Crkve jer — ne jednom je kazao Mariten — »Civilizacije umiru, a Crkva ne umire.«

Jedan njegov zaključak neka nam bude i ovde na kraju ovog osvrta takva opomena: »Vcoma je važno da je danas na više životnih točaka zapadne civilizacije jedno kršćanstvo u stanju da brani osobnu slobodu i, koliko je kadro zračiti u vremenitome redu, pozitivne slobode koje na društvenome i političkom planu odgovaraju toj duhovnoj slobodi.«

Reč je, naravno, kod Maritena o hrišćanski shvaćenoj slobodi. Na njenim se temeljima zasniva i duhovni identitet Evrope, one prošle, koja je živela i još živi krizu humanizma ili veliku dramu ateizacije, kao i one buduće, za čiju izgradnju upravo Mariten nudi obilje opomena. A ta će se

3 Maritenovim primerima dodat ćemo i one iz kruga naših istraživanja, iz našeg podneblja. Da je takav ateizam spreman da usvoji sve, samo da bi sve podredio svom cilju, vidi se i iz pesme ne tako davno pevane kod nas:

*Petokraka sa pet roga,
Ja se borim protiv Boga —
Ne borim se protiv Hrista,
On je bio komunist!*

Jedan drugi primer je još bolji ovde uz primere koje nudi Žak Mariten. Ruski diktator J. V. Staljin je godine 1921. ponudio jednu definiciju Komunističke partije, koju nalazimo u njegovim delima objavljenim godine 1946, u petom tomu, na stranici 71: »Kompartija je svojevrсни red vitezova mačenosaca unutar države Sovjetske koji usmerava organe njene i nadahnjuje delatnost njihovu.« Staljinova definicija Partije je malo poznata kod nas — barem se ovakva definicija zanemaruje — i iz nje se jasno vidi sledeće: u religioznom, monaškom redu sve se temelji na duhu ljubavi i jevandeoskog zajedništva, dok se organizacija kakvu ima na umu Staljin temelji na cilju za čije se ostvarenje koriste sva sredstva, a najčešće sredstva nasilja. U svakom slučaju, reč je o kobnom »naličju« koje pominje Mariten.

Evropa graditi na duhu pluralizma, na sigurnim temeljima jedino mogućega zajedništva — zajedništva u različitosti. A najpre na duhu slobode, one slobode kako je mi hrišćani i shvatamo, o kojoj je onaj neumorni agitator i propovednik iz Tarzisa sveti apostol Pavle kazao u Poslanici Galatima: *»Stojte dakle u slobodi kojom nas Hristos oslobodi, i ne dajte se opet u jaram ropstva uhvatiti.«*

INTEGRAL HUMANISM

The article relates to the presentation of the contents of the book written by Jacques Maritain "Humanisme intégral". The book has even greater importance because in time when the bourgeois humanism is undergoing a crisis, it offers humanism which is based on the importance of human being who is permanently in touch with the God. In the Maritain's ideas the author finds common grounds with the philosophers of the European East: Berdjajev, Solovjev and Dostojevski. The integral humanism is a meeting point of the East and the West. Theocentricity thereat is an essential characteristics, and the Christian attitude to life is given an up-to-date foundation.